

# Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi megállapodások és a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete

*Az alábbi jelentést a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága (lásd az előző szöveget) készítette 1980 februárjában azzal a céllal, hogy eljuttassa Csehszlovákia állami és politikai vezetőin kívül:*

— *az 1975-ben Helsinkiben rendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet néhány magas résztvevőjéhez;*

— *Rómába, az Apostoli Szentszékhez;*

— *az Egyesült Nemzetek Szervezete Emberi Jogok Bizottságához;*

— *az UNESCO illetékes szerveihez;*

— *valamint a Londonban székelő Kisebbségi Jogi Bizottsághoz (Minority Right Group).*

*A jelentéshez fűzött kísérő levelében a Bizottság megállapítja, hogy:*

*A) A Csehszlovák Szocialista Köztársaság politikája a magyar nemzetiséggel szemben több ponton megsérti az érvényes nemzetközi megállapodásokat:*

— *a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban hatályban vannak olyan törvények, melyeket A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöbölésére vonatkozó 1965. évi nemzetközi egyezmény 2. cikkének (1c) bekezdése alapján vissza kellett volna vonni;*

— *a magyar nemzetiségű állampolgárok egyesülési jogának korlátozása sérti A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 22. cikkének (1) bekezdésében foglaltakat;*

- *a magyar nyelv használatának korlátozása sérti A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikkében foglaltakat;*
  - *a csehszlovák állam nem teljesíti az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya « Kulturális együttműködés és csere » című fejezetének utolsó bekezdésében és az « Együttműködés és cserék az oktatás területén » című fejezet utolsó bekezdésében foglaltakat.*
- B) *A csehszlovák állam nemzetiségi politikája több lényeges kérdésben ellenkezik az érvényes nemzetközi megállapodások szellemével:*

- *a csehszlovák állam és elsősorban a Szlovák Szocialista Köztársaság olyan gazdasági és oktatási politikát folytat a magyarok által lakott területen, mely ellenkezik A gazdasági, szociális és kulturális jogok egyezségokmányának szellemével;*
- *a csehszlovák állam és elsősorban a Szlovák Szocialista Köztársaság oktatási politikája, mindenekelőtt a magyar oktatási nyelv használatának erőszakos — a szülők szándéka ellenére történő — korlátozása nem egyeztethető össze Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó egyezmény 4. cikkének (a) bekezdése és az 5. cikk (1c) bekezdésében foglaltakkal;*
- *a csehszlovák állam és elsősorban a Szlovák Szocialista Köztársaság óvodai és iskolai politikája nem felel meg A gyermek jogaira vonatkozó 1959. évi nyilatkozat 2. elvének.*

*A fentiek alapján a Bizottság megállapítja, hogy a csehszlovák állam nem teljesíti az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya « Az európai biztonsággal összefüggő kérdések » című fejezetének VII. pontjában vállalt kötelezettségét.*

*Az alábbiakban következik a Jelentés teljes szövege:*

\*

A csehszlovák Statisztikai Hivatal jelentése szerint 1978 végén 604 000 magyar élt a Köztársaság területén. Figyelemreméltó, hogy ez a szám nagyjából azonos az 1930. évi népszámlálás által kimutatottal (természetesen csak a mai Szlovákia területére vonatkozó adatokat véve figyelembe). A közel négy évtizedes időszak természetes szaporulatát elsősorban az 1945 és 1948 közötti időszak eseményei vitték el. Egyrészt az erőszakos áttelepítés Magyarországra, ez 74 000 embert érintett. Másrészt az ú.n. reszlovakizálás. Ez azt jelentette, hogy választás elé állították a magyarokat: vagy szlováknak nyilvánítják magukat, vagy kitelepítik őket. A reszlovakizálás 327 000 magyart érintett. Jelentős részük azonban az ötvenes-hatvanas évek folyamán újból visszatért eredeti nemzetiségéhez. Jellemző a reszlovakizálás során alkalmazott erőszak mértékére, hogy még az 1970. évi népszámlálás is 52 000 magyar anyanyelvű szlovákot mutat ki, s jellemző a magyar lakosság ellenállására, nemzetiségéhez való ragaszkodására, hogy az 1950-ben készített hivatalos előrebecsléshez képest az 1961. évi népszámlálás 120 000-el több magyar nemzetiségű állampolgárt talál. A kitelepítés és a reszlovakizálás a csehszlovákiai magyarság két nagy történelmi sérelme, emlékük elevenen él az egész népben.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1968. október 27-én elfogadott új alkotmánya első ízben biztosítja a Csehszlovákiában élő nemzetiségek néhány elemi jogát: az anyanyelvi oktatás, a saját kulturális élet és a korlátozott hivatali nyelvhasználat jogát. Azonban a Tt. 1960/100., az 1968/143. és az 1968/144. számú alkotmánytörvény különbséget tesz egyfelől a két államalkotó nemzet — a cseh és a szlovák —, másfelől a nemzetiségek között. A Tt. 1960/100. számú alkotmánytörvény 6. szakasza, továbbá a Tt. 1968/143. számú alkotmánytörvény előszava és 1. szakasza átmenti az 1945. április 5-én meghirdetett Kassai Kormányprogramnak azt az antidemokratikus elgondolását, amely szerint a két szláv nemzetnek a nemzetiségű nemzetiségek rovására kell egyenjogúságot biztosítani. Ez sérti *a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöbölésére vonatkozó nemzetközi egyezményt*. Az egyezmény 1. cikkének (1) szakasza szerint

« faji megkülönböztetés »-nek kell tekinteni « a nemzeti-ségi vagy etnikai származás » alapján történő diszkriminációt is. A 2. cikk (1c) bekezdése szerint a részes államok hatálytalanítanak minden olyan szabályt, « amelynek eredménye bármilyen téren a faji megkülönböztetés megteremtése vagy állandósítása ».

Ennek ellenére Csehszlovákiában ma is érvényben vannak olyan törvények, melyek hátrányosan megkülönböztetik a magyar nemzetiségű állampolgárokat: pl. az ország határain kívül alakult csehszlovák hadsereg tagjairól és a nemzeti felszabadító harc más résztvevőiről szóló Tt. 1964/255. számú törvény. E törvény alapján különféle előnyökben — nyugdíj-kiegészítés, stb. — részesülnek az ellenállási harc résztvevői, illetve azok hátramaradottjai. A törvény azonban nem vonatkozik a magyar és német nemzetiségű ellenállókra. Ami főleg azokat a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárokat sújtja, akik a második világháború idején Magyarországhoz visszacsatolt területen éltek; számosan közülük szovjet partizánalakulatok kötelékében harcoltak. A törvény azokat a magyar és német nemzetiségű személyeket is kizárja a kedvezményekből, akik 1936 és 1939 között a köztársaságiak oldalán harcoltak a spanyol polgárháborúban.

A csehszlovák állam és elsősorban a Szlovák Szocialista Köztársaság gazdasági politikája diszkriminációs jellegű: a magyarok által lakott csaknem 10 000 négyzetkilométer kiterjedésű délszlovákiai terület az ország egyik legelmaradottabb gazdasági övezete, a kormány azonban nem törekszik a fejlesztésére. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az itt élő lakosság számára nincs biztosítva a munkához való jog. *A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya* az egyénekre vonatkozóan kötelezi a részes államokat a munkához való jog biztosítására; nem tartalmaz kötelezettséget az elmaradott területek fejlesztésének vonatkozásában. De egy terület tudatos — nemzetiségi politikai megfontolásból történő — elmaradottságba taszítása ellentétes az Egyezségokmány szellemével. A 2. cikk (2) bekezdése « nyelvre, (...) nemzeti (...) származásra » való tekintet nélkül követeli meg az Egyezségokmányban foglalt jogok gyakorlását.

A magyarok lakta terület — a havi átlagkeresetek alapján — Csehszlovákia legrosszabb jövedelmi zónája. Kevés a munkaalkalom. A keresőképes korú lakosság közel 40 százaléka kénytelen átmenetileg vagy végleg elhagyni az övezetet, hogy más területen keressen megélhetést; keresőképes korú nőknek csupán 30 százaléka talál munkát ezen a területen. Az állami költségvetés beruházásra fordított részéből mégis 70-75 százalékkal kevesebb jut egy főre itt, mint Szlovákia többi részében.

A csehszlovák állam és elsősorban a Szlovák Szocialista Köztársaság oktatási politikája még szembetűnőbben diszkriminációs jellegű. *Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó egyezmény 5. cikkének (1c) pontja* csak magániskolák fenntartására ad jogot a nemzeti kisebbségeknek, Csehszlovákiában azonban nem engedélyeznek magániskolákat. Ilyen körülmények között — tekintettel a 4. cikk (a) bekezdésére — az államra hárul a magyar iskolák fenntartásának kötelezettsége. Ennek ellenére a Szlovák Szocialista Köztársaság oktatási politikája a magyar oktatási nyelvű iskolák felszámolására és általában a magyar oktatási nyelv teljes kiszorítására törekszik. E törekvés megvalósítása során a hatóságok figyelmen kívül hagyják a magyar nemzetiségű szülők kifejezett akaratát, illetve nyomást gyakorolnak rájuk avégett, hogy gyermekeiket szlovák iskolákba küldjék. A magyar gyermekek számára ez a helyzet nemcsak az iskolai előmenetelben jelent hátrányt, hanem súlyos lelki sérelmet is okoz; még nagyobb fokú a pszichológiai veszélyeztettség a bölcsődékben és az óvodákban. A csehszlovák állam és különösen a Szlovák Szocialista Köztársaság nem teljesíti *A gyermek jogaira vonatkozó 1959. évi nyilatkozat 2. elvében* foglaltakat. Az elv szerint: «A gyermek különleges védelmet élvez s jogi, valamint egyéb eszközökkel lehetőséget és alkalmat kap arra, hogy fizikailag, szellemileg, erkölcsileg, lelkileg és társadalmilag fejlődjen, egészséges és szokásos módon a szabadság és méltóság viszonyai között». A magyar anyanyelvű gyermekek hátrányai az oktatási rendszer magasabb szintjei felé haladva egyre növekszenek, s így maguk is okozóivá válnak a magyarok lakta terület gazdasági elmaradottsá-

gának. Ez a terület szolgáltatja a legnagyobb arányban a szakképzetlen munkaerőt.

A hátrányos megkülönböztetés mindjárt a csecsemőkor után elkezdődik: egyáltalán nem léteznek magyar bölcsődék a szellemileg és lelkileg éppen a legérzékenyebb korban lévő gyermekek számára. Az óvodákban is igen rossz a helyzet. 1978-ban a magyar nemzetiségű óvodások 27 százalékának nem volt lehetősége magyar nevelési nyelvű óvodába járni.

1950-től 1978-ig 233 magyar oktatási nyelvű általános iskolát szüntettek meg s több mint 20 százalékra emelkedett a nem saját anyanyelvén tanuló magyar iskolakötelesek száma. A Szlovák Szocialista Köztársaság oktatásügyi miniszterének rendeletei mesterségesen és erőszakosan határozzák meg a magyar és a szlovák iskolába járó diákok arányszámát. Például a dunaszerdahelyi járásban, ahol a lakosság 80 százaléka magyar nemzetiségű, 1 : 1 arányt állapít meg a miniszter; így a magyarok anyanyelvi képzésének lehetőségét fokozatosan 40 százalékkal kívánja csökkenteni.

Ugyancsak az iskolaügyi miniszter rendeletei szabják meg a magyar nyelvű középiskolai oktatás szűk kereteit. 1978-ban gimnáziumba 15 százalékkal, szakközépiskolába 39 százalékkal alacsonyabb arányban jártak magyar diákok, mint szlovákok. Ezek az arányok az összes középiskolára vonatkoznak, függetlenül az oktatási nyelvtől. Ahhoz, hogy a magyar középiskolába, illetve a magyar oktatási nyelvű osztályba járó diákok aránya elérje a szlovákokét, vagyis ahhoz, hogy a megfelelő korú magyar fiatalok ugyanakkora hányada folytassa anyanyelvén középiskolai tanulmányait, mint amekkora hányad a szlovák fiatalok közül középiskolába jár, a magyar gimnáziumi osztályok létszámát 29 százalékkal, a szakközépiskolai osztályokét 66 százalékkal kellene emelni. Az iparitanuló intézetekben még rosszabb a helyzet: itt 85-90 százalékkal több férőhelyre lenne szükség a hasonló arány eléréséhez.

S az arányok egyre romlanak. Az 1978-ban jóváhagyott új iskolatörvény végrehajtási rendeletei abból az elvből indulnak ki, hogy a magyarok lakta járásokban csak egyetlen magyar oktatási nyelvű, illetve közös igazgatású ma-

gyar-szlovák gimnázium létezhet, bármennyien kívánnak is ilyen iskolában továbbtanulni; ezt az elvet követve több magyar gimnáziumot fölszámolnak. A vegyes, szlovák-magyar oktatási nyelvű iparitanuló intézetekben fokozatosan megszüntetik az osztályok oktatási nyelv alapján történő elkülönítését, s ennek következtében a magyar nyelv egyre inkább kiszorul az oktatásból. A magyar oktatási nyelv erőszakos visszaszorításának megfelelően 1977-től kezdődően fokozatosan fölszámolják a magyar iskolában tanító pedagógusok főiskolai képzését.

A magyar fiataloknak csupán töredéke részesül felsőfokú — főiskolai vagy egyetemi — képzésben. Pl. 1977-ben a magyar nemzetiségű 19 évesek közül csak 6 százalékot vettek föl felsőoktatási intézményekbe, a szlovák nemzetiségűek azonos korcsoportjából viszont 18-20 százalékot. A magyar nemzetiségű 19-24 évesek 1978-ban az ilyen korú szlovák lakosság 12 százalékát tették ki, ellenben a főiskolások és egyetemisták csoportjának csupán 4 százalékát. A magyar kisebbség egészének csupán 0,8-0,9 százaléka rendelkezik felsőfokú képesítéssel, a szlovák nemzetnél ez az arány eléri a 4 százalékot.

A magyar fiatalokat hátrányos megkülönböztetés sújtja abban az esetben is, ha külföldi felsőoktatási intézményben kívánnak továbbtanulni. A Szlovák Szocialista Köztársaság oktatásügyi minisztere elrendelte, hogy külföldi főiskolákon és egyetemeken csupán azok folytathatják tanulmányaikat, akik a selmecbányai (Bánská Stiavnica) szlovák oktatási nyelvű központi gimnáziumban érettségiznek.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet *Záróokmánya* « Kulturális együttműködés és csere » című fejezetének utolsó bekezdése megállapítja: « A résztvevő államok, elismerve, hogy a nemzeti kisebbségek vagy a regionális kultúrák hozzájárulhatnak együttműködésükhöz a kultúra különböző területein, kifejezik azt a szándékukat, hogy elősegítsék ezt a hozzájárulást, amennyiben területükön ilyen kisebbségek vagy kultúrák léteznek, figyelembe véve ezek tagjainak jogos érdekeit. » « Az együttműködés és cserek az oktatásügy területén » című

fejezet utolsó bekezdése az oktatásügyre vonatkozóan ismétli meg ugyanezt a megállapítást.

A Csehszlovákiában élő magyar nemzetiségű állampolgárok tömege politikai döntések és területi átcsatolások következtében vált kisebbséggé. A magyar kisebbség továbbra is része az egész magyar nemzetnek, s e kisebbség szellemi termékei az egységes magyar kultúra részét alkotják. Kívánatos lenne tehát lehetővé tenni a Csehszlovákiában élő magyarok számára, hogy minél szélesebb körben tarthassanak kapcsolatot a Magyar Népköztársasággal, ahol a Közép-Európában összefüggő területen lakó magyaroknak megközelítőleg háromnegyed része él.

Sajnos azonban 1970 óta jelentősen csökkentették a magyarországi tanulás lehetőségét Csehszlovákia magyar állampolgárai számára. A hatóságok megtiltották, hogy saját költségükön tanuljanak magyarországi felsőoktatási intézményekben; nem szabad elfogadniuk Magyarországról felajánlott állami vagy magánösztöndíjat sem. Ezek a tilalmak ellentétben állnak a helsinki megállapodásokkal. Miként az a tény is, hogy a könyvbehozatalban évről-évre csökken a Magyarországról behozott művek száma és példányszáma. A csehszlovákiai magyar kisebbség 97 százaléka Szlovákia területén él, s egyben az ország legnagyobb kisebbségét alkotja. Ennek ellenére Szlovákiában még mindig nem nyílt egyetlen konzulátusi jellegű kulturális központ sem, holott bolgár, lengyel, német (NDK) és szovjet kulturális központ már évek óta működik.

A hatóságoknak a magyar nyelv és kultúra visszaszorítására irányuló törekvései kiterjednek a nyelv magánérintkezésbeli használatára is. Több iparitanuló intézetben — például Vajában (Vojany) — megtiltották, hogy a diákok egymás között magyarul beszéljenek. Hasonló tilalmat vezettek be üzemekben is: például a Vajáni Hőerőműben, a Vágsellyei (Duslo Salo) Nitrogénművekben; a Vajáni Cipőgyárban pénzbüntetéssel sújtották azokat, akik meg mertek szólalni anyanyelvükön. A *polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* 27. cikke egyértelműen kimondja: «Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a



jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.» A fenti esetek durván megsértik az Egyezségokmányban foglalt megállapodást. S ilyen esetekről, a magyar nyelv használata miatt elszenvedett inzultusokról, minden magyar nemzetiségű állampolgár beszámolhat.

A sérelmek e sokaságát áttekintve elmondhatjuk, hogy a Csehszlovák állam nem teljesíti az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet *Záróokmánya* « Az európai biztonsággal összefüggő kérdések » című fejezetének VII. pontjában vállalt kötelezettségét. E pont negyedik bekezdése kimondja: « A résztvevő államok, melyeknek területén nemzeti kisebbségek vannak, tiszteletben tartják az ilyen kisebbséghez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren. »

A sérelmek orvoslásának egyik eszköze az lehetne, ha a magyar kisebbség érdekeit államilag elismert társadalmi és politikai szervezetek képviselnék és védelmeznék. Ilyen legális szervezetek azonban nem léteznek, s a hatóságok nem engedélyezik ilyenek alapítását. Ez nyilvánvalóan ellentmond *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* 22. cikkének. Az (1) bekezdésben ez áll: « Mindenkinnek joga van a másokkal való szabad társulásra, ideértve azt a jogot, hogy érdekei védelme céljából szakszervezeteket alakítson, illetőleg azokhoz csatlakozzon. »

A magyar kisebbség egyetlen legális szervezete a CSEMADOK (Csehszlovákiai Magyarok Kulturális Szövetsége). Ez tisztán kulturális szervezet, s a Szlovák Szocialista Köztársaság Kulturális Minisztériumának szigorú felügyelete alatt áll. 1972-ben a CSEMADOK-ot kizárták a Nemzeti Frontból, a politikai és társadalmi szervezetek alkotmányosan elismert keret-szervezetéből. Ez büntetés volt azért, mert a CSEMADOK 1968-ban részt vállalt a

nemzetiségek helyzetének államjogi rendezésére irányuló munkából.

A Bizottság tisztában van vele — s a magyar nemzeti kisebbséget ért sérelmeknél nem kisebb mértékben nyugtalanítja —, hogy a cseh és a szlovák többség egészséges nemzeti fejlődését is elnyomás akadályozza. A cseh nemzet szellemi alkotótevékenységének folyamatát 1968 után erőszakosan megszakították, értelmiségét megtizedelték és szétszórták. Eltorzították a társadalom erkölcsi és politikai arculatát. Következésként üldözik a nemzetnek azokat a tagjait, akik megpróbálnak szembefordulni ezzel a folyamattal. Hasonlóképpen megakadt a szlovák kultúra előrehaladása is az európai eszmények felé vezető úton, ami mérhetetlenül lassítja a szlovák nemzet egészséges fejlődését.

Világos számunkra, hogy az utolsó évtizedben egyre erősödő kollektív elnyomás, amely a magyar kisebbséget sújtja, összefügg az egész csehszlovák társadalom deformálódásával. Ezért tudatában vagyunk, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség fennmaradásához és kultúrájának kibontakozásához nem elég a sérelmek orvoslása, nem elég a hatékony érdekvédelem, nem elég még a politikai önkormányzat sem, ehhez az egész csehszlovák társadalom demokratikus átalakulása szükséges.

A nemzetiségek helyzetét szabályozó alkotmánytörvényt 1968-ban, az emberi jogok évében hagyták jóvá. Ám a magyar kisebbségnek azokat a képviselőit, akik résztvettek a törvény megalkotásában, az 1969-ben fellépő új politikai irányzat hamarosan félreállította és kizárta a közéletből. Máig sem vált valóra az alkotmánytörvény 5. szakasza, amely előírja az alkotmánytörvényben lefektetett elvek törvényekkel és rendeletekkel való végrehajtását.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának 1979. májusában kelt emlékirata<sup>1</sup>, melyet elsősorban Csehszlovákia állami és politikai vezetői kaptak kéz-

---

1. Ennek teljes szövege megjelent a párizsi Irodalmi Újság 1979. szept-okt-i számában. — *A szerk.*

hez, felhívta a figyelmet a nemzetiségi politika terén megnyilvánuló törvényhozási és államigazgatási hiányosságokra. Az emlékirat számos javaslatot terjesztett elő — az emberi jogok és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányának alapján — a magyar kisebbséget sújtó hátrányos megkülönböztetés felszámolására. A hatalmi szervek reakciója azonban ismét bebizonyította, hogy tudatosan megszegik *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában* foglalt elveket. Több mint negyven magyar értelmiségi ellen alkalmaztak megtorló rendszabályokat. A politikai rendőrség több mint száz esetben lépett föl: személyi kihallgatást, házkutatást, telefon- és lakáslehallgatást hajtott végre, megsértette a levéltitkot és különféle fenyegetődzésekhez folyamodott. A Bizottság tevékenységét a Köztársaság fölforgatására irányuló, az állam és a szocialista rendszer érdekeit veszélyeztető s az állam hitelének csorbítására irányuló bűncselekménynek minősítették.

A Bizottság pedig valójában csak a csehszlovák alkotmányban és a Csehszlovákia által is elfogadott nemzetközi megállapodásokban kimondott elvek gyakorlati érvényesítését követeli. S teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy ezeknek az elveknek az érvényesítése — mind a két többségi nemzet, mind a kisebbségek életében — csak javára válhat az országnak.

Kelt 1980. februárjában.

\*

---

## SZERKESZTŐSÉGI JEGYZET.

*Abnormálisnak tartjuk, hogy ilyen dokumentumot egy maroknyi üldözött «ellenzékinek» kell összeállítania és a világba szétküldenie, miközben a hivatalos Magyarország hallgat, a legjobb esetben félrenéz. Miért nem esik szó e tényekről a magyar sajtóban, a magyarországi szakirodalomban, az iskolakönyvekben? Miért magánembereknek kell a Helsink-i Értekezlet magas résztvevőihöz fordulniuk, a magyar diplomácia mire való?*

*A helyzet képtelenségére jellemző, hogy Magyarorszá-*